

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Sharqshunoslik. Востоковедение. Oriental Studies

SHARQSHUNOSLIK
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ
ORIENTAL STUDIES

Jurnal websayti:

<https://orientalstudies.uz/index.php/os>**B. KARMISHEVA ASARLARIDA O'ZBEKISTONNING JANUBIY
HUDUDLARIDA YASHOVCHI TOJIKLAR ETNOGRAFIYASI
YORITILISHI***Amirbek Tag'bayev**Mustaqil izlanuvchi,**Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti**Toshkent, O'zbekiston**Email: amirbektfi@mail.ru***MAQOLA HAQIDA**

Kalit so'zlar: tojiklar, etnogenez va etnik tarix, hududiy identiklik, B. Karmisheva, O'zbekiston va Tojikiston.

Annotatsiya: Ma'lumki, Markaziy Osiyo hududi qadimdan turli qabila va elatlar o'zaro aralashib istiqomat qilgan, doimiy etno muloqot markazi bo'lib, har bil xaq o'zining o'rni va ta'siriga ega bo'lgan. Tojiklar ham o'zbeklar singari hududning qadimiy tub aholi vakillaridan bo'lib, doimiy ravishda boshqa mahalliy aholi vakillari bilan yaxshi madaniy aloqalarni o'rnatgan. Natijada ushbu mintaqada Markaziy Osiyo uchun umumiy, tojik xaqli uchun xos bo'lgan moddiy va madaniy qadriyatlar to'plami shakllangan. XX asrning ikkinchi yarmida ushbu hududga amalga oshirilgan dala ekspeditsiyalari esa mahalliy aholi vakillarining qadimiy urf-odat va marosimlari, xo'jalik hayoti va kundalik faoliyat bilan bo'g'liq marosimlarni aniqlash, Markaziy Osiyo xalqlari etnografiyasini boyitishga xizmat qilgan. Bu davrda to'plangan ma'lumotlarni tahlil qilish orqali, bugungi kunda aholi turmush-tarzi va marosimiy hayotidagi o'zgarishlarni kuzatish, ularning sabab va oqibatlarini aniqlash imkoniyati yuzaga keladi. Bu esa aholi hayotiga zamon, makon va texnologiyaning ta'sirini baholash va mavjud qadriyatlarni saqlab qolishga doir takliflar ishlab chiqishda muhim hisoblanadi.

Ushbu maqolada Markaziy Osiyoning qadimiy tub xalqlaridan biri hisoblangan tojiklar etnografiyasi sovet davri etnograf olimasi B.Karmisheva asarlari ma'lumotlari asosida ochib berishga harakat qilindi. Bundan tashqari, tojiklarning

etnogenezi va etnik tarixi, an'anaviy xo'jaligi, joylashuv areali, o'ziga xos urf-odatlarini, o'zlikni anglash jarayoni, hududiy birliklar va ularning tarixi qiyosiy tahlilda yoritib berilgan. Ayniqsa, tojiklarning hududiy identiklikni yaxshi saqlab qolgani va uning sabablari ochib berishga harakat qilingani bilan ahamiyatli hisoblanadi.

ETHNOGRAPHY OF TAJIKS LIVING IN THE SOUTHERN REGIONS OF UZBEKISTAN IN THE WORKS OF B. KARMISHEVA

Amirbek Tag'bayev

Independent Researcher,

Tashkent State University of Oriental Studies

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Tajiks, ethnogenesis and ethnic history, territorial identity, B. Karmysheva, Uzbekistan and Tajikistan.

Abstract: It is known that the territory of Central Asia has been inhabited by different tribes and peoples since ancient times, it is a permanent center of ethno-dialogue, and each people has its own place and influence. Tajiks, like Uzbeks, are representatives of the ancient indigenous population of the region, and they have constantly established good cultural ties with representatives of other local populations. As a result, a set of material and cultural values was formed in this region, common to Central Asia and specific to Tajiks. Field expeditions carried out in this region in the second half of the 20th century served to reveal the ancient traditions and rituals of the local population, rituals associated with economic life and daily activities, enriched the ethnography of the peoples of Central Asia. Analyzing the data collected during this period, it is possible to trace changes in the lifestyle and ritual life of the modern population, to determine their causes and consequences. This is important when assessing the impact of time, space and technology on the life of the population and developing proposals for the preservation of existing values.

This article attempts to reveal the ethnography of the Tajiks, one of the ancient indigenous peoples of Central Asia, based on the works of B. Karmysheva, an ethnographer of the Soviet era. In addition, the comparative analysis highlights the ethnogenesis and ethnic history of Tajiks, traditional economy, area of residence, specific customs, the process of self-realization, territorial units and their history. It is especially important that an attempt was made to identify the

reasons for the good preservation of the territorial identity of the Tajiks.

ЭТНОГРАФИЯ ТАДЖИКОВ, ПРОЖИВАЮЩИХ В ЮЖНЫХ РАЙОНАХ УЗБЕКИСТАНА, В ТРУДАХ Б. КАРМИШЕВОЙ

Амирбек Тагбаев

Независимый исследователь,

Ташкентский государственный университет востоковедения

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова:

таджики, этногенез и этническая история, территориальная идентичность, Б. Кармышева, Узбекистан и Таджикистан.

Аннотация: Известно, что территория Средней

Азии издревле заселена разными племенами и народами, является постоянным центром этнодиалога, и каждый народ имеет свое место и влияние. Таджики, как и узбеки, являются представителями древнего коренного населения региона, и у них постоянно налажены хорошие культурные связи с представителями других местных популяций. В результате в этом регионе сформировался набор материальных и культурных ценностей, общих для Средней Азии и специфических для таджиков. Полевые экспедиции, проведенные в этом регионе во второй половине XX века, послужили выявлению древних традиций и обрядов местного населения, обрядов, связанных с хозяйственной жизнью и повседневной деятельностью, обогатили этнографию народов Средней Азии. Анализируя данные, собранные в этот период, можно проследить изменения в образе жизни и обрядовой жизни современного населения, определить их причины и последствия. Это важно при оценке влияния времени, пространства и технологий на жизнь населения и выработке предложений по сохранению существующих ценностей.

В данной статье предпринята попытка раскрыть этнографию таджиков, являющихся одним из древних коренных народов Средней Азии, на основе работ Б. Кармышевой, этнографа советского времени. Кроме того, в сравнительном анализе освещены этногенез и этническая история таджиков, традиционное хозяйство, ареал проживания, специфические обычаи, процесс самореализации, территориальные единицы и их история. Особенно важно, что была предпринята попытка выявить причины хорошего сохранения территориальной идентичности таджиков.

KIRISH

Markaziy Osiyo xalqlari orasida qadimgi xalqlardan biri – tojiklar bo‘lib, ularning shakllanish jarayoni murakkab ijtimoiy – iqtisodiy, siyosiy va geografik sharoitlarda kechgan. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Pomir va Surxondaryo vohasiga ko‘chib kelib o‘tmashgan Hisor tojiklari – Temuriylar hukmronligi va undan oldingi davrlarda Movarounnahrning turli hududlarida yashagan, yerli o‘troq dehqon aholi bilan jadal aralashib ketgan bir qancha etnik guruhlarining avlodlari hisoblandadi.

Etnografik adabiyotlarda mazkur hududning qadimgi davrdan mahalliy aholisi sifatida asosan tojiklar ko‘rsatib o‘tilgan. XX asr ikkinchi yarmida tadqiqot olib borgan aksariyat tadqiqotchilarning ishlarida “urug‘larga bo‘linish tartiblariga ega bo‘lmaslik” aholining mahalliy o‘troq qismiga xos xarakterli xususiyatlardan biri ekanligi ta’kidlab o‘tilgan. Ilk bor 1924 yilda O‘rta Osiyo milliy hududiy chegaralanish komissiyasi materiallarida o‘rganilayotgan hududdagi o‘zbek va tojik tilli aholi alohida xalqlar sifatida ajratib ko‘rsatilgan.

Ma’lumki, Chingizxon zabt etgan hududlarni o‘z o‘g‘illariga ulus sifatida bo‘lib bergan. Jumladan, Movarounnahr uning katta o‘g‘li Chig‘atoyning mulki hisoblangan. Mo‘g‘ullar bosqiniga qadar, bu yerda yashagan va madaniyati ancha yuksak bo‘lgan mahalliy o‘troq aholi ikki tilda – turkiy va forsiy tilda bemalol gaplashgan. Shu sababli, Chig‘atoy ulusi hududlarida yashagan tojik tilli aholi ham turkiy tilli aholi bilan bir qatorda – “chig‘atoy” nomi bilan atalganligini tadqiqotchilarning ishlarida uchratish mumkin.

Tadqiqotchi B.X.Karmishevaning tadqiqotlarida mahalliy xalq “vohanlar va sho‘g‘nonlar” nomi bilan o‘rganilgan. Olima ta’kidlab o‘tganidek, Movarounnahrning Ko‘lob, O‘ratepa va Xo‘jand hududlarida yashovchi o‘troq aholisi Temuriylar davlati tarix sahnasidan ketganidan so‘ng o‘zlarini shu nom, ya’ni “tojiklar”, deb atay boshlaganlar.

Tojiklar zich holatda asosan O‘zbekistonning Buxoro va Samarqand shaharlari, Urgut, Surxondaryo, Sherobodaryo, katta va kichik o‘rtadaryo bo‘ylari, Qashqadaryoning yuqori oqimi, Qarshi vohasi, Nurota tog‘lari, Jizzax shahri, Farg‘ona vodiysining So‘x daryosi bo‘ylari, Farg‘ona, Qo‘qonning janubiy qismlari, Namanganning tog‘li hududlarida istiqomat qilib keladi. Qirg‘izistonning Tojikiston bilan chegaradosh hududlarida ham tojik qishloqlarni uchratish mumkin.

Markaziy Osiyoning boshqa ko‘plab xalqlari qatorida tojiklarning ajdodlari ham sak - massaget qabilalariga borib taqaladi. Davrlar o‘tishi bilan bu qabilalarga yangi urug‘ – qabilalar aralashib ketishi natijasida hozirgi mahalliy xalqlarning shakllanishi amalga oshgan. Sug‘diyalar, parkanaliklar, qisman toxarlar tojik xalqi shakllanishida katta o‘rin egallashi, B.Karmisheva tomonidan alohida qayd qilingan. Taxminlarga ko‘ra Somoniylar davlati tashkil topgan vaqtga kelib (IX - X asrlarda) tojiklarning xalq sifatida shakllanishi boshlagan. Hozirgi “tojik tili” Somoniylar hukmronligi davrida qadimgi so‘g‘d va baqtriya tillari asosida vujudga kelgan degan qarashlar mavjud. O‘sha davrda tojiklarning adabiy tili (dariy) paydo bo‘ldi. So‘g‘diy aholi, o‘z tili o‘rniga sekin-asta tojik tilida gaplashadigan bo‘lib qoladi. Tojiklar yashayotgan hududlarda tojik tili, boshqi sharqiy eroniy tillarni siqib chiqarishi natijasida, IX asr oxiri - X asr boshlarida tojik xalqi etnik tarkibiga kirgan barcha guruhlarining umumiy va yagona tiliga aylanadi.

Tojiklar o‘zlari yashaydigan joylariga qarab bir qancha guruhlariga bo‘linadi. Yaxsuv va Qizilsuv daryolari atrofida, tog‘ etaklari va tog‘larda qadimdan yashab kelayotgan tojiklar o‘zlarini “tojiki ko‘lobi” deyishadi. Yaxsuv daryosining yuqori qismidagi yerlarda joylashgan tojiklar “yaxsuvliklar” nomi bilan ataladi. Obimozor daryosi sohillaridagi tojiklar “xovalinglar”,

Sho'robdaryo atrofidagi tojiklar "sho'robdaryoliklar", Baljuvondagilar "baljuvonlilar", Baljuvonning shimoli- sharqiy qismidagi daralarda yashayotgan tojiklar "darachilar", Qizilsuv daryosining o'ng irmog'i atrofida joylashgan tojiklar "dashtlilar", Gazimalak togg tizmasida joylashgan tojiklar "gazimalaklilar", Vorzob havzasidagilar "vorzoblilar", Qashqadaryo havzasining janubi - sharqiy qismidagi tojiklar "harduri tojiklari" – deb yuritiladi. Shuningdek "tromiti tojiklari", "ko'histon tojiklari", "yag'nob tojiklari", "rog'i tojiklari" farqlanadi. Ular bosib o'tgan o'z tarixi davomida tojik xalqi va uning madaniyati Markaziy Osiyodagi turkiy xalqlar bilan, jumladan, o'zbeklar bilan etnomadaniy aloqalarda kengayib, rivojlanib borgan.

O'rganilayotgan hududning mahalliy o'troq aholisi o'z etnik xususiyatlari bilan yarim o'troq etnik guruhlardan alohida ajralib turadi. Ular shahar va qishloqlardagi aholining asosiy qismini tashkil qilib, dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo va qisman chorvachilik bilan shug'ullanganlar. Ular ko'pgina etnografik adabiyotlarda o'zbek va tojik tilli guruhlarga ko'ra farqlangan va yirik tarixiy-madaniy viloyat yoki kichikroq mintaqa yohud shahar va qishloqlarning hududiy o'troq guruhlari bo'yicha o'rganilgan. Masalan, bular – shug'non, vohan, sanglichi, yazgulom, ishkashim kabi hududiy birliklardir. Pomir tojiklari ham o'sha davrdan buyon o'z nomlarini saqlab qolmoqda. (Ko'pgina etnografik adabiyotlarda yag'nob va rog'i tojiklari tarkibida ham o'rganilgan). Ular odatda aholining boshqa qatlamlari orasida uchraydi va yarim o'troq aholi kabi ayrim mintaqa yoki shahar va qishloqlarda ko'pchilik bo'lib yashamaydi.

Ma'lumki, har bir viloyat yoki beklklarning aholisi o'zining mustaqil rivojlanish yo'liga ega. Demak, har bir aholi joylashgan joyning geografik xususiyatlaridan kelib chiqib, o'zining shevasiga, moddiy va ma'naviy madaniyatiga, o'ziga xos xarakteriga ega bo'lgan. Masalan, yuqori tog' zonalarida joylashgan aholi tekislikdagi aholi bilan xo'jaligida, turmush tarzida, moddiy madaniyatida o'zaro farqlarga ega bo'ladi.

Tojik xalqi orasida Pomir tojiklari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Pomir tojiklari o'zlarini "pomiri", deb atashadi. Tojikiston Respublikasi tarkibidagi G'arbiy Pomirning baland tog' vodiysidagi Tog'li Badaxshon viloyatida yashagan kichik xalqlar – yozg'ulomlar (o'z nomi - zgamik), ro'shonlar (o'z nomi - rixen, ruhni), xuflar (o'z nomi - xufik) bilan birga, bartanglar (o'z nomi bartanj), shug'nonlar (o'z nomi-xugni, xununi), ishkashimlar (o'z nomi - ishkoshumi, ishkashimi), vohanlar (o'z nomi - hik, vaxi va vanjlar) va boshqa kichik qismlardan iborat bo'lgan. Shuningdek, Pomir xalqlari, Afg'oniston Badaxshoni (ro'shonlar, shug'nonlar, ishkashimlar, vohanlar, zebaklar, munjonlar)da, Pokistonning Chitrol mavzei (munjonlar, yidgalar)da va Xunza daryosi vodiysi (vohanlar) da, Xitoyning Sinszyan-Uyg'ur viloyatida (shug'nonlar va vohanlarga qarindosh sariko'llar) yashaydilar.

Pomir xalqlari, katta yevropeoid irqiga mansub bo'lib, hind-evropa tillar oilasining sharqiy eron tili, kichik guruhiga kiruvchi til va lahjalarda so'zlashadilar. Ular G'arbiy va Janubiy Pomir vodiylarida (Tojikistonning Tog'li Badaxshon muxtor viloyatida va Afg'oniston, Pokiston, Shimoliy Hindistonning unga tutash hududlarida) va Sariko'l tog' tizmalarida (Xitoyning Sinszyan-Uyg'ur muxtor tumanlarida tarqalgan). Pomir tillariga voxan, ishkashim, yozg'ulom tillari hamda shug'non, rushon, xuf, bartang, o'ro'tur, sariko'l singari qardosh til va lahjalar kiradi. Hozirgi o'lik til hisoblangan qadimiy vanj va sarg'ulom tillari ham shu tillar guruhidan hisoblangan. Ayrim belgilariga ko'ra, munjon va unga yaqin bo'lgan iydgo tillari pomir tillariga qo'shilsa-da, bu masala munozarali bo'lib qolmoqda.

Pomir xalqlarning tarixiy-genetik tavsifi, ularni boshqa sharqiy eroniy tillardan farqlanuvchi oila sifatida o'rganish imkonini bermaydi. Bir qator shunday belgilar, turli pomir tillarini boshqa sharqiy eroniy tillar bilan alohida-alohida yaqinlashtiradi. Barcha Pomir tillarining

strukturaviy o'xshashligi va katta umumiy lug'aviy fondi, ularning muayyan til jamoasida o'zaro yaqin, o'xshash rivojlanganligini ko'rsatadi. Pomir tili o'z yozuviga ega emas. Pomir tilida so'zlashuvchilar-ning ko'pchiligi uchun yozuv va ta'lim tili-tojik tili, sariko'l tilida so'zlashuvchilar uchun esa uyg'ur tili hisoblanadi. Dindorlari, asosan islom dinining shia, qisman esa sunna mazhablariga e'tiqod qiladilar.

Pomir tojiklari yashayotgan yerlarda qadim zamonlarda Rushan, Shug'nan, Vohan nomli davlatlar bo'lgan. Uzoq asrlar mobaynida bu joylarni qanchadan – qancha chet el istilochilari bosib olib, Pomir xalqlari ustidan hukmronlik qilib kelishgan. VII asrning oxiridan boshlab, Pomir va Pomir bo'yi yerlari ikki asrdan ko'proq vaqt tibetliklar qo'l ostida bo'lgan. X asrdan Pomir bo'yidagi qadimiy davlatlar yana mustaqil bo'lib oladilar. Keyinchalik bu yerlar bir qancha podshohlarga bo'linib ketgan. Qariyb 30 yilga yaqin vaqt mobaynida Badaxshon afg'onlarga bo'ysunib kelgan, 1878 yildan boshlab bu xalqlar Buxoro amirligi qo'l ostiga o'tadi, so'ngra esa Rossiya tomonidan bo'ysundirilgan.

Karmisheva tadqiqotlarda e'tirof etilishicha, tojiklar o'rta asarlardagi turk-mo'g'ul kelib chiqishidagi etnonimlarga bog'liq bo'lmasdan, balki turklar kabi Movarounnahrning tub yerli aholisidir. Bu fikrni antropologik materiallar ham tasdiqlaydi. XX asr boshlarida tojiklarning etnik guruhlari o'z nomlarini yaxshi saqlab qolgan edilar. Hozirgi davrda Ko'lob, Xo'jand, O'ratepa viloyatlarida tojiklarning etnik nomlari saqlanib qolgan bo'lsa-da, ammo Tojikistonning boshqa hududlarida esa etnotoponimlar shaklida ko'plab uchratish mumkin. Ma'lumki, dastlabki davrdan ular o'troq dehqonchilik bilan shug'ullanib, ziroatchilar turmush tarziga ega bo'lgan. Ularning keyingi davrlarda o'troqlashishiga sug'orma dehqonchilikning mahsuldorligi kabi omillar sabab bo'ldi. Shuningdek, o'troq aholi istiqomat qilayotgan qishloqlar bilan bevosita tutash hududda bo'lgan chorvador aholining bir qismida esa o'troqlashuv jarayoni jadal kechdi. Tojik xalqi tarkibidagi yirik etnik guruhlardan biri – yag'noblar umuman O'rta Osiyo hududlarida, Tojikistonning Dushanbe, tog'li Badaxshon, So'g'd, O'ratepa, Hisor va Pomir tog'li viloyatlarida tarqalganlar. Shuningdek, Turkmaniston, Eron, O'zbekiston va Afg'oniston hududlarida ham ko'plab guruhlari yashaydilar.

Hozirgi vaqtda Sug'd, Xo'jand viloyatlarida yashovchi etnik guruhlar garchi keyingi davrlarda assimiylatsiya (aralashuv) jarayoni kuchayib ketgan bo'lsa-da, o'z hududiy guruhlari xususiyatlarini ayrim ko'rinishlarini saqlab kelgan.

Sheroboddaryo havzasida ham tojiklar uch joyda tarqalganlar: daryoning yuqori qismida, o'rta oqimi havzasida va Sherobod vohasida, Sheroboddaryoning yuqori qismida yashaydilar. Ma'lumki, Machay qishlog'ining o'zi uch qismga – Yuqori Machay, O'rta Machay va Quyi Machay qishlog'iga bo'linadi. (O'zbek – chig'atoylar asosan Yuqori Machay qishlog'ida yashaydi). Bu qishloqlarni kesib o'tuvchi daryo Machaydaryo (Sheroboddaryoning yuqori qismi) deb ataladi. Axborotchilarning ma'lumotlariga qaraganda, daryo o'tmishda Gurgandaryo deb atalgan. Machay qadimshunos tadqiqotchilar zikrida qadimiy odamlar makoni sifatida ko'rsatiladi. Hatto o'rta asrlarda bu yerda mustahkam qo'rg'on bo'lgani va eski qishloq xarobasi - Oqqishloqda hunarmandchilik va dehqonchilik rivojlanganligi arxeologik tadqiqotlarda ham eslatib o'tiladi.

Machay qishlog'i aholisi haqida shu qishloqlik kishilar bu yerdagi aholi har joydan turli davrlarda kelib qolgan o'zbek, tojik va boshqa xalqlarning aralashmasi ekanligini aytishdi. Haqiqatdan ham bu qishloq aholisi til xususiyatlariga ko'ra o'zbek va tojik tillidir. O'rta Machay qishlog'ida yashovchi Umar Xolboyevning va Ahmad Ergashevning aytishicha, Machayda eroniyalar ham bor bo'lib, ular Yuqori Machay qishlog'ining qishloq-mavzalaridan biri - Kodokda yashaydi.

Ular qishloq aholisi bilan o‘zaro nikoh munosabatlarida bo‘lib, aralashib ketgan. Demak, Yuqori Sherobodaryo havzasida turli qabila va elat vakillari uzoq davr mobaynida aralashib, o‘ziga xos hududiy etnik birlikni tashkil qilgan holda istiqomat qilib kelmoqdalar.

XX asrning 30–90 yillari va XXI asrning boshlari davomida jamiyatda sodir bo‘lgan siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy o‘zgarishlar natijasida Pomir xalqlari etno-madaniy jihatdan asta-sekinlik bilan tojiklarga o‘zaro yaqinlashib, tobora singib bormoqda. Pomir xalqlarining asosiy an’anaviy mashg‘uloti chorvachilik, hunarmadchilik va qisman dehqonchilikdan iborat. Tojikistonning boshqa tog‘li yerlaridagi singari, Pomir bo‘yi tojiklarining ham asosiy mashg‘uloti chorvachilik va qisman dehqonchilikdan iborat. Juda qiyin geografik va iqlimiy shart – sharoitlar tufayli sug‘orib dehqonchilik qilinadigan yaroqli yerlar juda kamligi sababli bu yerlarda dehqonchilikni keng rivojlantirishning iloji bo‘lmagan. Yeri omoch yordamida ho‘kiz bilan haydalgan. Ekin ekishdan oldin yerga o‘g‘it solingan. Haydalgan yerlarda arpa, bug‘doy, no‘xat, dukkakli ekinlar, zig‘ir, makkajo‘xori, ayrim joylarda esa paxta yetishtirilgan.

Tog‘ yon bag‘irlariga mevali daraxtlar o‘tqazib, bog‘lar yaratganlar, Vohan va Shohdaraning ustki qismlarida chorva mollari ko‘p bo‘qilgan va aksincha, baland tog‘li yerlarda, chunonchi Huf atrofida chorva kamroq saqlangan.

Tojikistonda tog‘li joylar, dara, jar va toshqin daryolar ko‘p. Shu sababli, yaxshi yo‘llar kam edi. Faqat vodiylarda, katta qishloqlar, shaharlarda yaxshi yo‘llar qurilgan. Tog‘lardagi ko‘p qishloqlarda so‘qmoq yo‘llardan, osma ko‘priklardan o‘tib borish mumkin edi. Shuning uchun asosiy transport vositasi ot bilan eshak bo‘lgan. Tojikistonning shimoliy qismidagi yerlarda ikki g‘ildirakli aravada yuk tashilgan va manzilga yetkazilgan.

Badaxshon va Voxan aholisi bir necha oila bo‘lib, bir uyda yashaganliklarini (hatto oltita oilagacha) Vuda o‘z sayyohati davomida guvoh bo‘lganligini qayd etadi. Qorategin va Darvozda esa qishlash uchun bir necha oila joylashadigan binolar bo‘lgan. Tog‘li tojiklar oilani bo‘linib ketishiga yo‘l qo‘ymaslikka harakat qilishardi, yerlari bo‘linmasligi uchun yangi oila otasining qaramog‘ida yashagan. Agar oila juda yiriklashib ketsa, yoniga yangi bino qurilgan, ammo ovqatlanish uchun barcha oila bir joyga yig‘ilgan.

Tog‘li tojiklarning urf-odatlar haqida gapirilsa, ularning juda ko‘p qismi o‘z mazmuni, ahamiyatini yo‘qotib bormoqda. Qadimdan qalinga asoslangan nikoh o‘z ahamiyatini yo‘qotib, uning o‘rniga erkin tanlash, shaxsiy istak asosida turmush qurishga asoslangan nikoh kirib keldi. Sovchilik va u bilan bog‘liq urf-odatlar tuman va qishloqlarda bir-biridan farqli jihatlari bilan ajralib, saqlanib qolmoqda.

Sovchilik instituti tojiklarda “gapzani” – sulh tuzuvchilar, bitim tuzuvchilar yoki “asakoli?” – oqsoqollar deb nomlanadi, sababi sovchilikka odatda hurmatli qariyalar borgan. Kelin tanlashda kuyovning ota-onasi, qarindosh-urug‘lari bo‘lajak kelinni har tomonlama surishtirgan, qizning husni, yashash sharoiti, uy yumushlarini qay darajada uddalay olishi hisobga olingan va baholangan. Kelin tanlangandan so‘ng, sovchilarni jo‘natishga qaror qilingan. Sovchilik uchun eng yaxshi kun – payshanba, shanba yoki yakshanba, Xuf vodiysida esa chorshanba, payshanba, juma va shanba zarur ishlarni boshlash uchun ulug‘ kunlar sanalgan. Sovchilar o‘zlari bilan kichikroq patir non – katmol, tut, un va mevalardan iborat tugun olib borishgan. Mehmnlarni siylash uchun mezbon tomon tarafidan bir xil yegulik taom – mirraugan tortilgan.

To‘y marosimini keyingi bosqichida unashtirish “fotiha to‘yi” (tui fotiha) bo‘lgan. Unashtiruvda kuyovni ota-onalari va qarindosh urug‘lari kelin tomonga boshdan oyoq sovg‘a tayyorlaganlar. Bu sovg‘alar sarupo deb nomlanadi. Kelinni uyiga kuyov otasi tomonidan un, yog‘,

qo‘y to‘shi yuborilgan. Fotiha to‘yida mehmondorchilikdan so‘ng ikki yoshni baxtini so‘rab (fatiha) duo qilingan.

Pomir atrofidagi tojiklarda unashtirish dzaklay to‘y, ya‘ni “kichik bayram” deyiladi. Unashtirishdan (fotiba to‘yi) to to‘ygacha kuyov va kelin bir-birlariga ko‘rinmasliklari lozim. Fotiha to‘ydan keyin kelin va bo‘lg‘usi kuyovning yangi qarindoshlaridan qochib yurishni boshlaydilar, tojiklarda u megurizan, ya‘ni tarjima qilinganda “qochish” deb ataladi. Fotiha to‘yi bo‘lib o‘tgandan so‘ng ikkala tomon ham to‘y tantanasiga tayyorgarlik ko‘ra boshlaganlar. Kuyov tomon kelishilgan qalinni va ikki yoshga uy-joy tayyorlashga harakat qilardilar. Qiz tomon esa kuyov tomon yuborgan sovg‘alarga munosib sovg‘a tayyorlaganlar. Shundan keyin qalinni miqdorini belgilash uchun ikki tomon oldi-berdisi boshlangan, bu “peshkashiburi” – “qalin miqdorini belgilash” deb ataladi.

Bundan tashqari yana shunday urf-odatlar ham bo‘lganki, bu “osol” yoki “osol to‘yi” deb ataladi. Mazkur odatga ko‘ra, to‘y yaqinlashgan sari kuyov tomon belgilangan qalin o‘rnini bosuvchi buyum beriladi. Qalin tayyor bo‘lgandan so‘ng qizning otasi to‘y kunini belgilagan. Tojiklar to‘y marosimi odatda “to‘y”, “to‘y arusi” deyiladi. To‘y asosan kuz yoki qishni ilk kunlariga, ya‘ni aholi dala ishlaridan bo‘shagan paytiga qarab o‘tkazganlar.

To‘y marosimining boshidan oxirigacha asosiy rolni “yasaul” bajaradi. To‘y kuni kechqurun 2 xonadonda ham bayram shodiyonasi boshlanardi, kuyov o‘z uyida o‘zining do‘stlari bilan o‘yin-kulgi qilsa, kelin o‘z uyida dugonalari bilan o‘tirardi. Bu shodiyona “shau to‘y”–“tungi bayram” yoki “bazzm” deya nomlanadi. Bazzm vaqtida kuyovni “sha”– “podshoh”, “shoh”, (“knyaz”, “sar”) nomini oladi. Bazzmda hazil shoh rolini o‘ynayotgan kuyovga yaqinlari va do‘stlari sodiqlik bilan xizmat ko‘rsatadilar.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, tojiklar Matkaziylar Osiyoning qadimiy tub yerli aholisidan biri, Tojiklarning xalq sifatida shakllanishida yillar davomida turli hududlardan kirib kelgan qabila va elatlarning ta‘siri katta bo‘lgan. Ammo tojiklarning ba‘zi hudud vakillari o‘zlarini hududiy mansubligini qattiq himoya qilgan holatda, o‘zligini saqlashga harakat qiladi. Shu sababda, hozirgi kunda ham O‘zbekistonning janubiy hududlari tojik aholisi bilan boshqa hudud tojiklari o‘rtasida bir qancha farqlar yaxshi saqlanib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ahmedov B.A. O‘zbeklarning kelib chiqishi. – T.: Fan, 1964.
2. Bo‘riev O. Janubiy O‘zbekiston aholisi etnik tarixidan // Tarix, mustaqillik va milliy g‘oya. – T.: Akademiya, 2001.
3. Ethnography of the Mongols and Related Peoples of Afganistan. The Hague. 1962.
4. Qayumov A. Mustaqillik yillarida o‘zbeklarning milliy o‘zlikni anglashi va mentaliteti. – T.: Adabiyot uchqunlari nashriyoti, 2015.
5. Бурхан-уд-Дин-хан-и Кушкеки. Каттаган и Бадахшан. Данные по географии страны, естественно-историческим условиям, населению, экономике и путям сообщения / Пер. с. перс. – Ташкент: 1926.
6. Гафуров Б.Г. Таджики (Древнейшая, древняя и средневековая история). Кн. 1. – Душанбе: Ирфон, 1989.
7. Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М., 1976.